

In dit nummer:

- Vier vergezichten op Nederland
- Nieuwe ramingen
- Toenemend pensioenrisico
- Kijkje over de grens: MEA
- Recente publicaties
- Tekort aan bèta's?

CPB Nieuwsbrief

2004 december

3

Kwartaaluitgave van het Centraal Planbureau

Structurele crisis?

Free Huizinga

Donkere wolken lijken zich samen te pakken boven de Nederlandse economie. Vergrijzing, de opkomst van lagelonenlanden en structurele veranderingen in landbouw en industrie leiden soms tot pessimistische of rond-uit doemscenario's voor de vooruitzichten op lange termijn. Volgens de nieuwe scenario's van het CPB zijn de perspectieven voor de Nederlandse economie op lange termijn echter niet ongunstig. Ondanks de genoemde problemen neemt het inkomen per hoofd van de bevolking in alle scenario's nog behoorlijk toe. Hoe valt dit te rijmen?

blemen neemt het inkomen per hoofd van de bevolking in alle scenario's nog behoorlijk toe. Hoe valt dit te rijmen?

Om te beginnen staat Nederland er structureel niet slecht voor. Het niveau van de arbeidsproductiviteit per uur is in Nederland erg hoog, hoger bijvoorbeeld dan in de VS. Dit is al dertig jaar zo. Ondanks de olieschokken in de jaren zeventig, de crisis in de jaren tachtig en de relatief lage productiviteitsgroei in de afgelopen jaren zijn het BBP per hoofd en de reële lonen sinds 1970 met meer dan 60% gegroeid. De Nederlandse economie kan blijkbaar tegen een stootje.

De vergrijzing beperkt de groei van het arbeidsaanbod en de werkgelegenheid in alle scenario's. In veel andere landen zal de vergrijzing echter nog harder toeslaan. Bovendien heeft Nederland relatief veel reserves opgebouwd in het pensioenstelsel. Dit bete-

kent dat de belasting- en premiedruk in Nederland minder hoeft te stijgen dan in het buitenland, hetgeen ook gunstig is voor onze concurrentiepositie. Daarnaast kan een stijging van de participatie van met name vrouwen en ouderen tegenwicht bieden aan de effecten van de vergrijzing.

Landen als China en India zullen een groter deel van de wereld-economie gaan uitmaken. Dit biedt ook kansen. De toenemende productie daar vergroot tevens de afzetmarkt voor onze uitvoer. Er komt dus meer handel met die landen. Op lange termijn is dit gunstig, hoewel er in de overgangsfase sprake kan zijn van pijnlijke aanpassingen.

Een van die aanpassingen betreft de sectorstructuur. Delen van de landbouw en de industrie krijgen het moeilijk, de dienstensector en de zorg daarentegen blijven groeien. Deze verschuiving is overigens al decennia aan de gang. Zo daalde het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid van bijna 27% in 1950 tot 15% in 2001. Dit heeft niet tot een structurele crisis geleid, integendeel. De door de markt afgedwongen herschikking naar hoogwaardige banen heeft onze welvaart verhoogd, zonder massale werkloosheid. De werkloosheid was eind jaren negentig zelfs bijzonder laag en is nog steeds laag in vergelijking met het EU-gemiddelde.

Geen reden voor paniek dus. Wel vragen de externe uitdagingen om flexibiliteit en aanpassingsvermogen in de markt en in het beleid. Het verleden heeft aangetoond dat de Nederlandse economie dan wel degelijk kan floreren. □

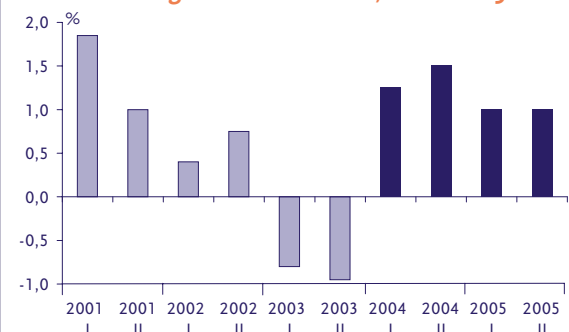
Free Huizinga, hoofd sector Groei, kennis en structuur

Korte-termijnraming december 2004

- Naar verwachting groeit de Nederlandse economie in 2004 met 1½%. Groeitempo valt in 2005 terug tot 1%, vooral door duurdere euro en olie.
- Investerings- en exportgroei gematigd in 2004 en 2005, maar consumptie-ontwikkeling stagneert door lager reëel beschikbaar inkomen.
- Werkloosheid blijft nog gestaag oplopen, tot gemiddeld 6¾% van de beroepsbevolking in 2005.

Zie verder de *Economierapportage* op pag. 4

Economische groei in Nederland, 2001-2005^{a)}

a) Groei BBP-volume ten opzichte van overeenkomstige periode in voorafgaand jaar.

VIER VERGEZICHTEN OP NEDERLAND

Forse welvaartsstijging reëel perspectief voor 2040

Nederland worstelt met een aantal belangrijke vraagstukken voor de economische ontwikkeling op lange termijn. Voorbeelden zijn vergrijzing, sociale zekerheid, milieu en concurrentiekracht. Deze vraagstukken spelen ook in andere landen. Internationale economische en politieke ontwikkelingen zijn van grote invloed op de toekomst van Nederland. Wat kan die toekomst Nederland brengen?

Om de onzekerheden rond de ontwikkeling van Nederland op lange termijn in kaart te brengen, hebben de CPB-onderzoekers Free Huizinga en Bert Smid de vier scenario's uit het in oktober 2003 gepubliceerde *Four Futures of Europe* uitgewerkt voor de Nederlandse economie. Het resultaat is de langetermijnstudie *Vier vergezichten op Nederland – Productie, arbeid en sectorstructuur tot 2040*.

Verschillen in economische groei

De vier in onderstaand kader beschreven scenario's *Regional Communities*, *Strong Europe*, *Transatlantic Market* en *Global Economy* leiden tot grote verschillen in economische groei. Deze groei is het hoogst in een wereld waarin internationale samenwerking en marktgericht handelen samengaan, dit is het *Global Economy* scenario. Toch kun je niet zeggen dat dat het 'beste' scenario is. Economische groei is maar één kant van de medaille. Meer groei resulteert ook in meer milieudruk, bijvoorbeeld via meer productie en meer verkeer. Marktgericht handelen leidt weliswaar tot hogere economische groei, maar ook tot grotere inkomensverschillen tussen hoog- en laagopgeleiden en tussen werkenden en niet-werkenden. Internationale samenwerking heeft voordelen op het gebied van economie maar gaat ten koste van de soevereiniteit en identiteit van de afzonderlijke lidstaten.

Vier vergezichten belicht voornamelijk de economische ontwikkelingen in de scenario's. Voor een evenwichtige beoordeling zijn ook de effecten op onder meer inkomensongelijkheid, milieu en

ationale soevereiniteit onontbeerlijk. De vraag hoe deze aspecten gewogen moeten worden is een politieke kwestie.

De scenario's tonen een forse bandbreedte. Zo is de productie per hoofd van de bevolking in 2040 tussen de 30% en 120% hoger dan het huidige niveau. Ondanks de bandbreedte is dit wel degelijk een opvallende uitkomst: geen enkel scenario laat krimp zien, zoals sommigen wel eens vrezen voor de toekomst van Nederland, en tegelijkertijd worden ook in geen enkel scenario hoge gemiddelde groeipercentages van bijvoorbeeld 3% per jaar bereikt, zoals anderen wel als streefwaarde zien.

Arbidsaanbod en arbeidsparticipatie

De bevolkingsgroei neemt in alle scenario's af ten opzichte van het gemiddelde over de periode 1971-2001. De verschillen tussen de scenario's komen vooral voort uit verschillen in migratie en in gemiddeld aantal kinderen per vrouw.

De vergrijzing heeft onder meer tot gevolg dat het arbeidsaanbod minder snel toeneemt dan de totale bevolking. Een groeiend deel van de bevolking is met pensioen. Dit effect van de vergrijzing is het sterkst zichtbaar in *Regional Communities*. In de andere scenario's bieden sterkere prikkels om te gaan werken tegenwicht door een stijging van de arbeidsparticipatie, vooral van ouderen en vrouwen. In *Global Economy* is de participatiestijging zo groot dat het arbeidsaanbod bijna even snel groeit als de bevolking. Een stijging van de participatie verbreedt de grondslag voor belastingen en premies en is daarmee een middel om de collectieve kosten van de vergrijzing te betalen. Een hogere participatie betekent echter niet altijd meer welvaart. Een verhoging van de participatie gaat immers ten koste van vrije tijd.

Stijgende arbeidsproductiviteit

De centrale motor voor de stijging van de arbeidsproductiviteit is de technologische ontwikkeling. Belangrijke determinanten daarvan zijn de prikkels tot innoveren die van de markt uitgaan en de investeringen in menselijk kapitaal. De meer marktgerichte sce-

Twee sleutelonzekerheden, vier scenario's

De scenario's zijn geordend rond twee sleutelonzekerheden. De eerste betreft de mate waarin landen bereid en in staat zijn om internationaal samen te werken. De tweede sleutelonzekerheid is marktgerichtheid ofwel de mate van hervorming van de collectieve sector: welke taken worden verricht door de collectieve sector en welke worden overgelaten aan de private sector?

Een kenschets van de scenario's langs deze lijnen:

In *Regional Communities (RC)* hechten landen veel waarde aan hun soevereiniteit en identiteit. Hervormingen in de collectieve sector komen nauwelijks tot stand.

In *Strong Europe (SE)* is er wel aandacht voor internationale samenwerking, vooral op het terrein van milieu. Er vinden slechts geringe hervormingen plaats in de sociale zekerheid.

In *Transatlantic Market (TM)* wordt de collectieve sector juist sterk hervormd, maar zijn de Europese landen niet bereid om een deel van hun soevereiniteit in te leveren.

In *Global Economy (GE)* wordt internationale samenwerking gecombineerd met een grondige herziening van de collectieve sector.

nario's *Transatlantic Market* en *Global Economy* geven vanuit dit oogpunt een sterkere stimulans dan de andere twee scenario's. In *Transatlantic Market* zorgt de sterke economische band met de VS voor een versnelde inzet van ICT, wat met name in de dienstensector de productiviteit verhoogt. In *Global Economy* leidt succes bij de WTO tot een snelle diffusie van kennis en daarmee ook tot extra kenniscreatie. In *Strong Europe* zorgt de overheid voor goed en betaalbaar onderwijs voor de hele bevolking, hetgeen de arbeidsproductiviteit bevordert. In *Regional Communities* zijn de prikkels en de mogelijkheden voor stijging van de arbeidsproductiviteit het minst door een combinatie van minder marktgerichtheid en geringere economische integratie.

Hoe doet Nederland het ten opzichte van de rest van Europa?

De grijze druk is in Nederland minder hoog dan het Europese gemiddelde (hier: de EU-15), en dat blijft zo in de vier scenario's. Het kapitaalgedekte Nederlandse pensioenstelsel vormt een bijkomend voordeel. Dit kan ook leiden tot lagere premie- en belastingtarieven, wat de arbeidsparticipatie bevordert en de werkloosheid verlaagt.

Daar staat tegenover dat het gemiddelde werkloosheidspercentage in Europa nu hoger is dan dat in Nederland. Andere landen hebben dus nog een grotere arbeidsreserve, waardoor hun werkgelegenheid iets harder zou kunnen groeien dan de Nederlandse.

De Nederlandse arbeidsproductiviteit per uur is bijna 5% hoger dan in de Verenigde Staten, en 15% hoger dan het gemiddelde in de EU-15. Dit biedt mogelijkheden voor de andere EU-landen via

catching up. Dit is echter niet vanzelfsprekend; het verschil in arbeidsproductiviteit tussen Nederland en de EU is in de afgelopen 30 jaar ongeveer constant gebleven.

Al met al is er geen duidelijke reden waarom Nederland het gemiddeld op macro-economisch niveau beter of slechter zal doen dan de rest van de EU-15. In alle scenario's ligt de economische groei dan ook in lijn met de gemiddelde groei in de EU-15.

Dienstensector banenmotor van de economie

De verdeling van de werkgelegenheid over bedrijfstakken zal sterk blijven verschuiven, met name van landbouw en industrie naar zorg en diensten. De echte banenmotor is en blijft de commerciële dienstensector. Het onderscheid tussen industrie en commerciële diensten wordt overigens steeds vager. Aan de ene kant verschuift de industrie van grootschalige maakindustrie naar kennisproducten zoals R&D, ontwerp, marketing en toeleveranties. Aan de andere kant schuift de dienstensector op naar internationaal verhandelbare producten en een snellere productiviteitsgroei. De dienstensector is momenteel het snelst groeiende deel van de Nederlandse export.

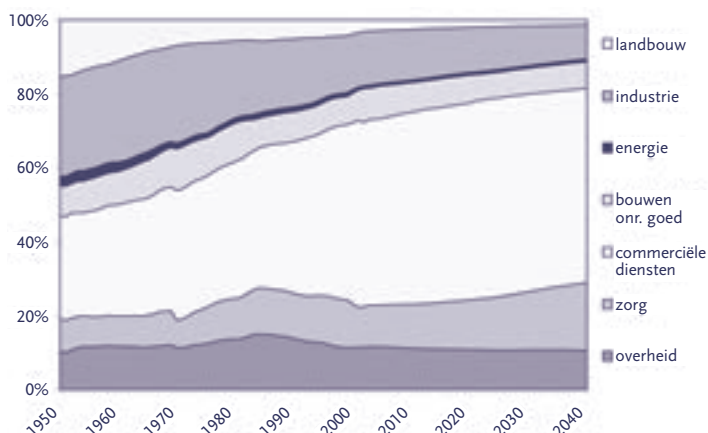
De verschuiving in werkgelegenheidsaandelen over de bedrijfstakken vergt een voortzetting van de forse aanpassing van de Nederlandse economie. De figuur toont de verschuiving in werkgelegenheidsaandelen over de jaren 1950-2040. Alle scenario's laten een vergelijkbaar beeld zien. Het grootste deel van deze verschuiving heeft al plaatsgevonden, met name in de jaren zeventig.

De vraag wordt wel gesteld of de welvaart nog kan stijgen als de toenemende concurrentie leidt tot outsourcing van bedrijvigheid naar landen als India en China, met als resultaat verlies aan werkgelegenheid in bedrijfstakken zoals de maakindustrie. De economische theorie zegt dat internationale handel leidt tot verschuivingen die op lange termijn gunstig zijn, hoewel er aanvankelijk sprake kan zijn van pijnlijke aanpassingen. De historische ontwikkeling in Nederland ondersteunt deze gedachte. De enorme verschuiving in de werkgelegenheid in de afgelopen decennia is gepaard gegaan met een forse stijging van de welvaart. Ook voor de komende decennia is dat een reëel perspectief. □

Macro-economische uitkomsten 2002-2040

	1971-2001	RC	SE	TM	GE
	mutaties per jaar in %				
Bevolking	0,7	0,0	0,4	0,2	0,5
Arbeidsaanbod	1,1	-0,4	0,1	0,0	0,4
Werkgelegenheid	0,9	-0,5	0,1	0,0	0,4
Arbeidsproductiviteit	1,9	1,2	1,5	1,9	2,1
Volume BBP (marktprijzen)	2,6	0,7	1,6	1,9	2,6
BBP per hoofd	1,9	0,7	1,2	1,7	2,1
	gemiddeld niveau in % beroepsbevolking				
Werkloze beroepsbevolking	5,5	7,3	5,7	4,6	4,1
	niveaus eindjaar				
Collectieve uitgavenquote (%BBP)	42	51	47	38	36

Aandelen in de werkgelegenheid, Transatlantic Market

ECONOMISCHE VOORUITZICHTEN DECEMBER 2004

Groei valt terug

In 2004 ontwikkelt de wereldeconomie zich bijzonder krachtig, maar volgend jaar zal de internationale conjunctuur tijdelijk wat vertragen. Hierdoor valt de productiegroei in Nederland in 2005 ook lager uit. De economische groei zal dit jaar waarschijnlijk een kleine 1½% bedragen en volgend jaar terugvallen tot 1%. De uitvoer blijft desalniettemin ook volgend jaar de motor van de economie. Door de waardeinstijging van de euro zal de concurrentiepositie echter verder verslechteren. De bestedingen van gezinnen blijven het slecht doen door de gematigde loonontwikkeling en lastenverzwaringen. De werkloosheid zal in 2005 verder oplopen, maar in een beduidend lager tempo dan dit jaar.

groei op korte termijn zwak zal blijven. Naast de verdere olieprijsstijging speelt daarbij de aantasting van de concurrentiepositie door de recente verdere waardeinstijging van de euro een rol.

... maar groeivertraging is tijdelijk

De thans zwakke economische ontwikkeling is waarschijnlijk een groeipauze in de huidige opgaande conjunctuurgolf. De economische groei trekt in de tweede helft van volgend jaar vermoedelijk weer aan, mede doordat de olieprijs in de loop van 2005 naar verwachting gaat dalen. De geprojecteerde economische groei in het eurogebied blijft in 2005 steken op 1¾%, een kwart %-punt lager dan dit jaar. Daarbij is gerekend met een koers van gemiddeld 1,30 dollar per euro in 2005. Door de beperkte groei zal het begrotingstekort van een aantal eurolanden de 3%-norm van het Verdrag van Maastricht overschrijden.

DE WERELDECONOMIE

Hoge groei buiten Europa

De economische groei buiten het eurogebied bedraagt in 2004 circa 5%, een half %-punt meer dan vorig jaar en de sterkste groei van de afgelopen kwart eeuw. De belangrijkste verklaringen voor deze forse toename zijn de aanhoudend sterke groei van de Chinese economie en de sterkere groei van de Amerikaanse binnenlandse bestedingen, die mogelijk is gemaakt door een zeer ruimhartig monetair beleid. In de tweede helft van dit jaar zwakte de groei buiten Europa wel wat af, onder andere door het opnieuw stijgen van de olieprijs, het ontbreken van verdere belastingverlagingen in de Verenigde Staten en door maatregelen in China om oververhitting van de economie te voorkomen.

Ontwikkeling eurogebied teleurstellend ...

Voor het eurogebied wordt de economische groei in 2004 geraamd op 2%. Dit is weliswaar beter dan de groei van 0,5% in 2003, maar geen overtuigende opleving. In het derde kwartaal nam de groei in het eurogebied op jaarbasis volgens voorlopige cijfers zelfs weer af, tot slechts 1,2% ten opzichte van het voorgaande kwartaal. Dit kwam vermoedelijk vooral door de verdere stijging van de olieprijs, die zelfs tijdelijk boven de 50 dollar per vat lag. Voorlopende indicatoren wijzen erop dat de economische

DE NEDERLANDSE ECONOMIE

Economische groei hapert ...

Ook in Nederland was de economische groei het derde kwartaal beperkt. Volgens de 'flash'-raming van het CBS bedroeg de groei op jaarbasis in het derde kwartaal 0,8% vergeleken met een kwartaal eerder. Het herstel van de economie was nog maar net begonnen, maar hapert nu al weer. De sterke BBP-groei rond de jaarwisseling is het laatste half jaar sterk teruggevallen. De eerste drie kwartalen bedroeg de groei gemiddeld 1,3% vergeleken met jaar eerder, maar een kleine 1½% voor heel 2004 is waarschijnlijk nog haalbaar. Het laatste kwartaal telt namelijk twee extra werkdagen doordat Kerstmis in 2004 in het weekend valt.

... en valt volgend jaar terug

Net zoals in de Verenigde Staten en Europa valt de economische groei ook in Nederland in 2005 wat terug. De buitenlandse vraag naar Nederlandse producten zal minder toenemen door de wereldwijde groeipauze. De recente waardeinstijging van de euro betekent bovendien een extra tegenvaller voor exporterende bedrijven. Desondanks zal de uitvoer echter ook volgend jaar nog de grootste bijdrage leveren aan de productiegroei. De andere belangrijke pijler

Economische groei, 2003-2005

	2003	2004					2005				
		CPB	CF	OESO	EC	IMF	CPB	CF	OESO	EC	IMF
	mutaties per jaar in %										
Verenigde Staten	3,0	4 ¼	4,4	4,4	4,4	4,3	3	3,4	3,3	3,0	3,5
Japan	2,5	4	4,3	4,0	4,2	4,4	1 ¾	1,8	2,1	2,1	2,3
Eurogebied	0,5	2	1,9	1,8	2,1	2,2	1 ¾	1,9	1,9	2,0	2,2
Nederland	-0,9	1 ½	1,2	1,2	1,4	1,1	1	1,7	1,2	1,7	1,8

Publicatiedata: CPB – december 2004, CF (Consensus Forecasts) – november 2004, OESO – november 2004, EC – oktober 2004, IMF – september 2004

van de economie – de particuliere consumptie – blijft onder druk staan door een daling van de gemiddelde koopkracht. Met een geraamde terugval in de groei in 2005 tot 1% presteert Nederland voor het zesde jaar op rij slechter dan het eurogebied en het zal dan net als dit jaar de hekkensluis van alle eurolanden zijn.

Andere instituten optimistischer

Al geruime tijd is het CPB wat minder optimistisch over de economische groei in 2005 dan andere instituten. De meest recente raming van de OESO ligt inmiddels dicht in de buurt bij die van het CPB. Het IMF, de Europese Commissie, Consensus Forecasts – het gemiddelde van de verwachtingen van een tiental financiële instellingen – en DNB ramen alle vier een versnelling van de economische groei. Een belangrijk verschil is dat zij uitgaan van een substantiële toename van de particuliere consumptie. Wij verwachten juist een lichte daling van de consumptie vanwege de ongunstige ontwikkeling van het beschikbaar inkomen van gezinnen. Momenteel is het CPB ook wat minder positief over de ontwikkeling van de wereldeconomie. Hierbij speelt natuurlijk ook de timing een rol. De laatste twee maanden is bijvoorbeeld de koers van de euro omhoog geschoten. De andere instituten hebben dat nog niet (volledig) in hun raming kunnen verwerken.

Uitvoer blijft motor economie ...

Na drie magere jaren neemt de uitvoer in 2004 weer sterk toe. Deze groei komt voornamelijk op het conto van de wederuitvoer, die met ruim 13% explosief toeneemt. De wederuitvoer bestaat uit ingevoerde producten – voornamelijk computers en consumentenelektronica – die na een kleine bewerking het land weer verlaten. De in Nederland geproduceerde uitvoer vertoont met een groei van 23/4% een veel gematigder herstel. In 2005 zal de uitvoer wat minder toenemen door de vertraging van de wereldeconomie, maar blijft desondanks nog steeds de motor van de economie.

... maar concurrentiepositie verslechtert verder

Nederlandse exporteurs blijven dit en volgend jaar marktaandeel verliezen. De concurrentiepositie staat al jaren onder druk door de sterk gestegen arbeidskosten. Bovendien steeg de euro in 2002 en 2003 sterk in waarde, wat Nederlandse producten gemeten in dollars duurder maakte. De arbeidskosten stijgen in 2004 minder dan bij onze concurrenten in het eurogebied door de ingezette loonmatiging en het sterke conjuncturele herstel van de arbeidsproductiviteit. Maar doordat de euro de laatste maanden zijn opmars heeft hervat, blijven de arbeidskosten sterker stijgen dan bij de concurrenten buiten het eurogebied. Hierdoor verslechtert de concurrentiepositie in 2004 en 2005 verder.

Consumptie daalt weer

Het consumentenvertrouwen van gezinnen is nog steeds bijzonder laag en daalde – na gedurende een jaar langzaam te zijn opgekrabbel – in september en oktober zelfs weer wat. Het was de tijd van demonstraties en toenemende spanningen over het kabinetsbeleid. In

november is de stemmingsindicator min of meer stabiel gebleven. De consumentenbestedingen ontwikkelen zich voorlopig zeer matig. De koopkracht van gezinnen daalt door lage reële loonstijgingen en lastenverzwaringen. Naar verwachting neemt de particuliere consumptie in 2004 met slechts 1/2% toe en in 2005 zelfs met 1/4% af. De geraamde consumptiegroei is daarmee echter nog wel hoger dan de groei van het reëel beschikbaar inkomen. Dit betekent dat consumenten in 2005 wat minder gaan sparen, mede onder druk van het koopkrachtverlies.

Lichte toename investeringen

Door het herstel van de productiegroei zullen de bedrijfsinvesteringen – na drie jaar van dalingen – dit jaar waarschijnlijk weer toenemen. Ook voor volgend jaar ligt een stijging van de investeringen in het verschiet, maar de groei zal bescheiden zijn. De bezettingsgraad blijft laag door de geringe productiegroei, waardoor investeringen minder noodzakelijk zijn. Bovendien is dit en volgend jaar nog nauwelijks sprake van een herstel van de winsten. Ondanks de afname van de arbeidskostenstijging blijft de winstgevendheid laag als gevolg van de gestegen olieprijs en de prijsdruk op de binnenlandse en buitenlandse afzetmarkten. De versnelling van de investeringsgroei in 2005 is voor een groot deel te danken aan de maatregel om het oneigenlijk gebruik van het grijze kenteken tegen te gaan. Vanaf medio 2005 kunnen alleen ondernemers die BTW betalen nog het voordeel genieten van het grijze kenteken. Als gezinnen voor die tijd nog snel gaan profiteren van de belastingvrijstelling, zal dit leiden tot een hogere investeringsgroei, aangezien het CBS alle verkopen van bestelauto's tot de investeringen rekent.

Werkloosheid stijgt minder snel

De situatie op de arbeidsmarkt lijkt te verbeteren. De gemiddelde werkloosheidsstijging per maand in de afgelopen zes maanden is geringer dan aan het begin van het jaar en het aantal openstaande vacatures neemt weer toe. Ook het uitzendwerk groeit weer, wat traditioneel een rooskleuriger arbeidsmarkt inluidt. Werkgevers die hun personeelsbestand uitbreiden na een recessie doen dit in eerste instantie vaak door uitzendkrachten in te huren. De werkgelegenheid reageert veelal met een vertraging van driekwart jaar op de productiegroei. Hierdoor kan in 2005 de werkgelegenheid weer licht toenemen. De banengroei blijft dan nog wel achter bij de groei van de beroepsbevolking zodat de werkloosheid blijft oplopen, maar wel beduidend minder snel dan in 2004.

Lage inflatie ...

Na een inflatie van ongeveer 1% gedurende de zomermaanden is de geldontwaarding in oktober weer toegenomen tot 1,4% op jaarbasis. Voornaamste boosdoener was de hoge olieprijs die tot hogere prijzen aan de pomp leidde. Komend jaar zal de gestegen olieprijs ook nog vertraagd doorwerken op de aardgasprijs voor gezinnen; energiebedrijven hebben al aangekondigd hun tarieven flink te verhogen. Ook het neerwaartse effect van de supermarkt-

Kerngegevens voor Nederland, 2002-2005

	2002	2003	2004	2005 ^{a)}
	mutaties per jaar in %			
Internationaal				
Relevante wereldhandel	2,2	4,3	7 ½	6 ¼
Prijspeil goederenimport	-1,7	-1,2	1 ¼	0
Concurrentenprijs	-3,3	-4,8	-1 ½	-1
Olieprijs (Brent, niveau in dollars per vat)	25,0	28,9	39	40 ½
Eurokoers (dollar per euro)	0,94	1,13	1,24	1,30
Arbeidskosten p.e.p. verwerkende industrie in concurrerende landen	-1,7	-5,6	-3 ¼	-1 ½
Volume bestedingen en productie				
Bruto binnenlands product (BBP, economische groei)	0,6	-0,9	1 ½	1
Particuliere consumptie	1,3	-0,9	½	-¼
Bruto investeringen bedrijven (exclusief woningen)	-6,4	-3,5	1 ½	2 ¼
Investeringen in woningen	-4,4	-4,2	1 ¾	3
Goederenexport (exclusief energie)	0,9	0,5	7 ¼	4 ¾
w.v. binnenslands geproduceerd	1,8	-0,8	2 ¾	1 ½
wederexport	-0,3	2,2	13 ¼	8 ¾
Goederenimport	-0,2	1,0	6 ½	4
Productie marktsector ^{b)}	-0,6	-1,3	1 ½	1
Prijzen en lonen				
Consumentenprijsindex (CPI)	3,4	2,1	1 ¼	1 ¼
Prijs nationale bestedingen	3,3	2,7	1 ¼	1
Prijspeil goederenexport (exclusief energie)	-1,0	-0,6	0	-¼
Contractloon marktsector	3,5	2,7	1 ½	¾
Loonsom per werknemer marktsector	6,6	3,8	2 ½	½ (1)
Arbeidskosten p.e.p., verwerkende industrie (exclusief olie)	4,5	3,4	-2 ¼	-¼
Arbeidsmarkt				
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	4,0	5,1	6 ¼	6 ¾
Werkloze beroepsbevolking (x 1000)	302	396	480	525
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	-0,1	-1,0	-1	¼ (-¼)
Werkgelegenheid in personen (>12 uur/week)	-0,1	-0,5	-¾	½ (0)
Arbeidsaanbod in personen	0,6	0,8	½	1 (¾)
Collectieve sector				
EMU-saldo collectieve sector (niveau in % BBP)	-1,9	-3,2	-3	-2 ¼
Bruto schuld collectieve sector (niveau ultimo jaar in % BBP)	52,6	54,1	56	58 ½
Collectieve lastendruk (niveau in % BBP)	39,4	39,3	39	39 ¼
Diversen				
Koopkracht mediaan alle huishoudens	0,6	-1,2	-¼	-1 ¼
Nominaal beschikbaar gezinsinkomen	4,3	0,8	2	0
Arbeidsproductiviteit marktsector ^{b)}	0,6	0,8	3 ½	1 ¼ (1 ½)
Prijs toegevoegde waarde marktsector ^{b)}	3,9	2,3	¼	0
Reële arbeidskosten marktsector ^{b)}	2,5	1,4	2 ¼	½
Arbeidsinkomensquote marktsector ^{b)} (niveau in %)	85,3	86,9	86 ¼	86 ½
Uitvoersaldo (niveau in % BBP)	5,1	5,0	5 ½	5 ¾
Lange rente (niveau in %)	4,9	4,1	4 ¼	4 ¼
Korte rente (niveau in %)	3,3	2,3	2	2

^{a)} De cijfers tussen haakjes zijn gecorrigeerd voor de statistische vertekening als gevolg van de invoering van de wet Verlenging Loondoorbetalingsverplichting bij Ziekte (VLZ). Zie Centraal Economisch Plan 2004, blz. 99.

^{b)} Exclusief delfstoffenwinning en verhuur van en handel in onroerend goed.

oorlog zal volgend jaar geleidelijk uit het inflatiecijfer wegebden. Daar staat tegenover dat de waardevermindering van de euro ingevoerde producten goedkoper maakt. Bovendien zullen ondernemers de afgenomen arbeidskostenstijging laten doorwerken in hun prijzen. Per saldo verwachten we dat de inflatie in 2005 met 1¼% gelijk blijft aan die in 2004.

... en gematigde lonen

De loonstijging neemt steeds verder af door de olopande werkloosheid en de dalende inflatie. Dit jaar neemt de contractloonstijging in de marktsector waarschijnlijk af tot gemiddeld 1½%. Voor volgend jaar zijn nog nauwelijks cao's afgesloten doordat een akkoord over prepensioen en levensloop tussen kabinet en sociale partners zo lang op zich liet wachten. De contractloonstijging in de marktsector bedraagt in 2005 naar verwachting ¾%. Dat komt overeen met een loonstijging van ongeveer 1% in nieuwe cao's. In het sociaal ak-

koord van 6 november jl. is niet langer sprake van loonstijgingen 'naderend tot nul', maar van een 'uiterst terughoudende' loonontwikkeling.

EMU-tekort in 2005 ruim onder 3%

Het EMU-tekort, dat in 2003 de 3%-norm van het Stabiliteits- en Groeipact heeft overschreden, voldoet dit jaar waarschijnlijk net aan die norm. Ondanks een recordbedrag aan bezuinigingen en lastenverzwaringen bevindt het begrotingstekort zich nog altijd in de gevarezone. Dit komt vooral door de lage economische groei, maar ook door hogere zorguitgaven en tekorten bij de lokale overheden. Dankzij de tekortbeperkende maatregelen van het kabinet zal het begrotingstekort in 2005 met 2¼% van het BBP naar verwachting ruim onder de grens van 3% blijven. □

Meer informatie: b.j.kuipers@cpb.nl

Italiaanse CPB'er onderzoekt Nederlandse pensioenen

Micro-onderzoek over pensioneringsgedrag in Nederland heeft nauwelijks gebruik gemaakt van individuele uit-treedplannen en gegevens over individuele verwachtingen rond vermogen. Hetzelfde geldt onder meer voor Italië. In zijn recente proefschrift 'Retirement, Expectations and Realizations' probeert Mauro Mastrogiacomo deze bron van informatie op microniveau wel te benutten.

"Aan de hand van een uit-treedmodel voor oudere stellen die gezamenlijk een keuze maken, vergelijk ik de resultaten van twee methoden om het uit-treedydstip te voorspellen. In de eerste methode gebruik ik de standaardtheorie van verwacht nut, waarbij ik waarschijnlijkheidsberekeningen maak voor het verwachte voordeel van werken ten opzichte van niet (meer) werken als nog onzeker is op welke leeftijd mensen feitelijk zullen uit-treden. In de tweede methode breng ik *individuele* uit-treedplannen in het model aan. De empirische resultaten van de tweede aanpak, die ook in de buitenlandse literatuur steeds populairder wordt, zijn beter."

Mauro Mastrogiacomo

Daarnaast kijkt de studie naar de mogelijke asymmetrie waarmee mensen positieve of negatieve ontwikkelingen van hun vermogen beoordelen. Mensen reageren sterker op dalingen dan op stijgingen. Het proefschrift laat ook zien dat het pessimisme van Nederlandse pensioengerechtigden over hun toekomstige vermogen ontorecht is. Het proefschrift stelt dat het niet nodig is gepensioneerd te 'beschermen' omdat ze onvoldoende in staat zouden zijn om de inkomensdaling na hun 65e te voorspellen. Gepensioneerd-

den blijken hun vermogen na hun 65e zelfs als 'hogere dan verwacht' te beoordelen.

"Ik wilde ook een extra stap maken met behulp van gegevens over pensioenplannen. Daarvoor heb ik een microbestand van de Italiaanse Centrale Bank gebruikt. Mijn doel was het maken van een evaluatie van het effect van de Italiaanse pensioenhervorming van 1992. De resultaten van mijn studie kwamen overeen met de geobserveerde resultaten die een paar jaar later werden verzameld. Een soortgelijk studie wil ik ooit ook voor Nederland maken."

De algemene conclusie van het proefschrift van Mauro Mastrogiacomo is dat pensioengerelateerde verwachtingen een waardevolle bron van informatie zijn; economen zouden daar minder sceptisch over moeten zijn. De studie heeft inmiddels de nodige internationale aandacht gekregen. Zo is het proefschrift doorgedrongen tot de finale van de Heinz Award van de National Academy of Social Insurance in Washington DC en zal het tweede hoofdstuk binnenkort verschijnen in het *Journal of Applied Econometrics*. □

CPB'er Mauro Mastrogiacomo (29), wetenschappelijk medewerker bij de afdeling Inkomens en Prijzen, studeerde econometrie in Rome. Dankzij een beurs van het Italiaanse Ministerie van Buitenlandse zaken en de EU kwam hij in 1997 naar Nederland om aan de Universiteit van Amsterdam het Engelstalige econometrieprogramma te volgen. "Tijdens mijn tijd als AIO en een korte postdoc-periode in Amsterdam heb ik de universiteiten van Turijn, Aarhus en Maryland bezocht. Vorig jaar heb ik gekozen voor een baan bij het CPB, waarbij de unieke mix van onderzoek en beleidsanalyse in mijn nieuwe positie de doorslag heeft gegeven."

Toenemend pensioenrisico in de tweede pijler

Het Nederlandse stelsel van ouderdomspensioenen is minder vergrijzingsgevoelig dan dat van de meeste andere OESO-landen. Maar het is zeker niet immuun voor de gevolgen van de komende vergrijzing, zoals de onlangs verschenen CPB-studie 'Naar een schokbestendig pensioenstelsel' laat zien. Vergrijzing versmalt het premiedraagvlak. Dit vergroot de gevoeligheid voor verstoringen aanzienlijk, met toenemend negatieve macro-economische gevolgen.

Het Nederlandse ouderdomspensioen kent drie pijlers. De AOW vormt de eerste pijler, gefinancierd uit omslagpremies die betaald worden door de werkende generaties. De tweede pijler bestaat uit aanvullende kapitaalgedekte pensioenregelingen die in het kader van collectieve arbeidsovereenkomsten verplicht gesteld zijn. Werkenden sparen hierbij voor hun eigen toekomstige pensioenvoorziening door premies in te leggen bij pensioenfondsen, die deze premies voor hen beleggen. De eerste en tweede pijler zijn ongeveer even groot. De derde pijler, tenslotte, bestaat uit vrijwillige individuele besparingen. De studie richt zich in het bijzonder op de tweede pijler van het pensioenstelsel.

De eerste pijler is het sterkst vergrijzingsgevoelig. Het aantal ouderen per werkende neemt de komende dertig jaar sterk toe; grofweg zal er sprake zijn van een verdubbeling, waardoor ook de lasten voor de werkenden verdubbelen. Dat geldt niet voor de tweede pijler van het pensioengebouw. Daarvoor hebben gepensioneerden in principe zelf in het verleden voldoende premies ingelegd, zodat geen beroep nodig is op overheidsmiddelen of bijdragen van toekomstige jongere generaties werkenden.

Er schuilt echter bij de tweede pijler een adder onder het gras. De pensioenregeling garandeert veelal de pensioengerechtigde een bepaald uitkeringsniveau, bijvoorbeeld 70% van het laatstverdiende loon (eindloonregeling) of van het gemiddelde loon (middelloonregeling). Gemiddeld zijn de premies die worden ingelegd voldoende om een dergelijke uitkering te kunnen doen. Maar het kan mislopen. De tijd die verloopt tussen het inleggen van de premies en het verstrekken van de daarop gebaseerde uitkeringen aan pensioengerechtigden, bedraagt gemiddeld 25 à 30 jaar. In die periode kan heel wat gebeuren. Beleggingsresultaten zijn onzeker, ook op de lange termijn, er is een risico dat inflatie het vermogen uitholt, en de levensduur kan sneller toenemen dan voorzien, zodat pensioen-uitkeringen gemiddeld langer moeten worden betaald.

Door hun beleggingsbeleid proberen pensioenfondsen zich zo goed mogelijk tegen dit soort risico's in te dekken, maar volledig afdekken is erg kostbaar. Er blijft daarom altijd een risico bestaan dat het gecumuleerde pensioenvermogen tekort schiet. Dan zijn maatregelen nodig om de pensioenbalans weer in evenwicht te brengen. Die situatie doet zich op dit moment voor. Als gevolg

van de aanhoudend lage rente en de gedaalde aandelenkoersen is forse onderdekking is ontstaan.

Traditioneel vangen de werkenden de pensioenrisico's op. Zodra het pensioenvermogen tekort schiet, springen zij bij door hogere premies te gaan betalen. Net zolang totdat het evenwicht weer is hersteld. Zij betalen dan een inhaalpremie die komt bovenop de kostprijsdekkende premie voor hun eigen pensioenopbouw. Deze inhaalpremie leidt voor hen niet tot een hogere pensioenaanspraak. Het pakt daarom, net als de loon- en inkomstenbelasting, uit als een lastenverzwaring die het netto loon verlaagt. De animo om te werken neemt hierdoor af, zodat het totale arbeidsaanbod van werknemers vermindert en daardoor ook de werkgelegenheid afneemt. Dit mechanisme vertaalt dus onderdekking bij de pensioenfondsen in een macro-economische groeivertraging.

Door de vergrijzing neemt de omvang van het pensioenrisico toe (steeds grotere pensioenvermogens) in verhouding tot het risicodraagvlak (aantal werkenden). De premieaanpassingen die nodig zijn bij negatieve schokken worden daardoor steeds groter, evenals de macro-economische schade die daarvan het gevolg is. Dat vormt een goede reden om andere mogelijkheden te zoeken om schokken bij pensioenfondsen op te vangen.

Het meest vergaand is het om gepensioneerden zelf voor het risico van tekortschietende pensioenvermogens te laten opdraaien, zoals bij de derde pijler van het pensioengebouw. Tegenvallende resultaten komen daarbij geheel ten laste van de pensioenaanspraken, zodat geen inhaalpremies nodig zijn.

Minder vergaand is het middelloonsysteem met voorwaardelijke indexatie, dat op dit moment de meest voorkomende vorm van het pensioencontract in de tweede pijler is. De pensioenaanspraak groeit daarbij in principe mee met de inflatie of met het algemene welvaartsniveau. Deze indexatie wordt niet volledig toegepast, of zelfs geheel achterwege gelaten, als er sprake is van dreigende tekorten in het pensioenfonds. De pensioenaanspraken van werkenden en de uitkeringen van gepensioneerden nemen in dat geval minder snel toe. Naarmate de indexatiekorting groter is, kunnen inhaalpremies lager zijn, zodat de verstoring van de arbeidsmarkt minder groot is. Gepensioneerden en werkenden dragen zo samen de pensioenrisico's.

De CPB-studie brengt de schokgevoeligheid van verschillende vormen van pensioenstelsels kwantitatief in kaart, rekening houdend met de opkomende vergrijzing en houdbare overheidsfinanciën. Dit is uitgewerkt voor diverse soorten schokken. Daarbij blijkt onder andere dat indexatiekorting onder een middelloonstelsel aanzienlijk minder verstoring is dan premieverhoging onder een eindloonstelsel. Een vergelijking tussen twee uitersten bij reparatie van de huidige onderdekking van de Nederlandse pensioenfondsen laat zien dat in geval alleen wordt gekozen voor indexatiekortingen, de werkgelegenheid op lange termijn ongeveer 80 000 arbeidsjaren hoger kan uitvallen dan bij louter premieverhogingen. Daarvoor wordt wel een prijs betaald, in de vorm van verminderde inkomenszekerheid van ouderen. □

Langetermijn-analyse over de grens: het MEA

De recente publicatie van de pensioenstudie en de langetermijnstudie zijn aanleiding om aan Axel Börsch-Supan, directeur van het Duitse Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA), enkele vragen te stellen over langetermijn-analyse in Duitsland.

Wat is momenteel het belangrijkste probleem van de Duitse welvaartsstaat?

De houdbaarheid van het zorgstelsel. Maar ik kies voor een optimistische benadering door eerst uit te leggen op welke gebieden Duitsland belangrijke problemen heeft opgelost.

Ten eerste, de recente arbeidsmarkthervormingen ('Hartz-hervormingen') hebben tot een radicale hervorming van het werkloosheidsstelsel geleid. In plaats van werkloosheid wordt nu werkgelegenheid gesubsidieerd.

Ten tweede, de pensioenhervorming van 2004 zorgt ervoor dat het publieke pensioenstelsel houdbaar is op de lange termijn. Het uitkeringsniveau van de pensioenen wordt langzaam verlaagd, maar ter compensatie kunnen individuen gesubsidieerd zelf sparen voor hun oude dag. Het publieke omslagstelsel wordt dus gedeeltelijk vervangen door een kapitaaldekkingstelsel. Dit brengt de financiële last voor jongere generaties terug tot aanvaardbare proporties.

Het Duitse zorgstelsel is echter niet houdbaar op de lange termijn. Door bepaalde negatieve prikkels zullen de kosten sterk blijven stijgen. En het Duitse stelsel is nu al het op-één-na duurste van de wereld. Een radicale hervorming is dan ook noodzakelijk.

Welke rol speelt MEA bij de hervorming van het publieke pensioenstelsel?

MEA heeft een simulatiemodel voor pensioenen ontwikkeld. Dit dient voor de berekening van de inkomsten en uitgaven van het publieke pensioenstelsel, en voor de berekening van de individuele besparingen die nodig zijn om de verlaging van de publieke pensioenen te compenseren. Het simulatiemodel is gebruikt om hervormingsvoorstellen van de 'Ruerup-commissie' door te rekenen en te evalueren. De voorstellen van de commissie hebben uiteindelijk geleid tot de pensioenhervorming van 2004.

Verder heeft MEA de lange-termijn-effecten van de pensioenhervorming op economische groei, arbeidsaanbod, besparingen en internationale kapitaalstromen geëvalueerd met een overlappende-generaties model. De macro-economische effecten van de pensioenhervorming op economische groei zijn minstens zo belangrijk als de houdbaarheid van het pensioenstelsel.

Het MEA heeft onderzoek gedaan naar de publieke acceptatie van hervormingen in het pensioenstelsel. Wat was de belangrijkste conclusie?

De studie laat zien dat een duidelijke meerderheid van de kiesgerechtigden die de werking van het Duitse pensioenstelsel begrijpen, de pensioenhervorming van 2004 steunt. Daarom zijn betere informatievoorziening over geplande hervormingen en meer kennis en begrip van kiesgerechtigden voor economische processen onontbeerlijk voor onze democratie.

Het CPB tracht de politiek en het publiek te informeren over onzekerheden in de toekomst met behulp van scenario-analyse. Wat vindt u van deze methode?

Beleidsmakers moeten op basis van goede informatie beslissingen nemen in een onzekere wereld. Scenario-analyse is een belangrijk middel om te onderzoeken welke gevolgen beleid kan hebben, in het slechtste geval en in het beste geval. Scenarioanalyse is een ideaal middel om de robuustheid van beleid te verkennen. □

Het Mannheim Research Institute for the Economics of Aging (MEA) is een wetenschappelijk instituut dat is verbonden aan de Universiteit van Mannheim. Het heeft een staf van vijftien personen, waarvan bijna de helft bezig is met promoveren. Daarnaast zijn er enkele buitenlandse gasten. Het doel van MEA is het ontwikkelen

en gebruiken van empirische economische modellen om de gevolgen van vergrijzing te voorspellen. MEA gebruikt deze modellen vervolgens om de gevolgen van beleid te analyseren. Het instituut wordt gefinancierd door de Duitse Bondsstaat Baden-Württemberg en de Duitse Bond van Verzekeraars. Verder worden allerlei

projecten gefinancierd door de Duitse Organisatie voor Onderzoek en Wetenschap (DFG), de Volkswagenstichting, de Europese Commissie en het Amerikaanse National Institute on Aging (NIA). Het MEA is het leidende instituut voor het Europese project SHARE voor het opzetten van een grootschalig panelonderzoek over gezond-

heid, vergrijzing en pensioenen in tien Europese landen, waaronder Nederland. Het MEA is een wetenschappelijk instituut, en opdrachtgevers kunnen geen invloed uitoefenen op de conclusies uit onderzoek.

Recente publicaties

SEPTEMBER — DECEMBER 2004

Onderstaande lijst geeft een overzicht van CPB-publicaties die zijn verschenen tussen september en december 2004, gerangschikt naar publicatiereeks. Beleidsrelevante stukken zijn kort samengevat. Op www.cpb.nl kunt u de volledige stukken downloaden. Vaak is op de website ook een persbericht over de publicatie beschikbaar.

Bijzondere publicaties

53. Verruiming van de vaarweg van de Schelde: Een maatschappelijke kosten-batenanalyse

Rafael Saitua Nistal,
september 2004
Meer informatie:
r.saitua@cpb.nl

Verruiming van de vaarweg van de Schelde tot Antwerpen levert positieve welvaartseffecten op. Vanuit Europees perspectief is verruiming voor alle onderzochte scenario's en varianten maatschappelijk rendabel en laat het een batig saldo van 1,0 à 2,3 miljard euro zien. Ook voor Vlaanderen en Nederland is verruiming gunstig als gevolg van de lagere vervoerskosten voor Vlaamse en Nederlandse verladings. Het batig saldo ligt dan tussen 0,6 en 1,6 miljard euro.

54. Bestemming Europa: Immigratie en Integratie in de Europese Unie

Europese Verkenning 2:
Bijlage bij de Staat van de Europese Unie 2005
CPB en SCP, september 2004
Meer informatie:
j.p.ederveen@cpb.nl

Immigratie en integratie zijn de afgelopen jaren belangrijke onderwerpen geweest in de Nederlandse samenleving en politiek.

Deze Europese Verkenning 2 gaat in op de ervaringen en problemen in alle, oude en nieuwe,

lidstaten van de Europese Unie en op de beleidsperspectieven op Europees niveau.

55. Vier vergezichten op Nederland: Productie, arbeid en sectorstructuur in vier scenario's tot 2040

Free Huizinga en Bert Smid,
november 2004
Meer informatie:
b.c.smid@cpb.nl

Zie voorpagina en het artikel op pagina 2-3.

CPB Documenten

64. How much does a 30% emission reduction cost? Macroeconomic effects of post-Kyoto climate policy in 2020

Johannes Bollen, Ton Manders,
Paul Veenendaal,
september 2004
Meer informatie:
p.j.j.veenendaal@cpb.nl

Om de kosten van klimaatbeleid na Kyoto (2010) beperkt te houden, is het van groot belang dat ook ontwikkelingslanden meedoen. Dit maakt het mogelijk om optimaal gebruik te maken van goedkope opties om de emissies van broeikasgassen te beperken. Als de klimaatcoalitie beperkt blijft tot de industrielanden alleen en de goedkope opties daardoor wegvallen, kunnen de kosten oplopen tot 4,8 procent van het Nationaal Inkomen, uitgaande van een scenario met hoge economische groei.

65. Economische toets op de Nota Mobiliteit

Paul Besseling, Wim Groot en Annemiek Verrips,
september 2004
Meer informatie:
w.groot@cpb.nl

Volgens de Nota Mobiliteit zijn in de periode 2011-2020 grote bedragen nodig voor onderhoud en vervanging van infrastructuur. De komende decennia blijft het wegverkeer nog groeien en dreigen reistijden steeds langer te worden. Investeren in de capaciteit van de wegen biedt op veel plaatsen uitkomst. Maar op sommige plaatsen, b.v. in de Noordvleugel van de Randstad, is sprake van extreme kostenposten. Soms heeft een congestieheffing grote maatschappelijke voordelen.

66. Gas exploration and production at the Dutch Continental Shelf: An assessment of the 'Depreciation at Will'

Machiel Mulder, Arie ten Cate,
Ali Aouragh en Joeri Gorter,
oktober 2004
Meer informatie:
m.mulder@cpb.nl

De Willekeurige Afschrijving Continentaal Plat (WACP) biedt bedrijven de mogelijkheid om investeringen in boorplatforms en gaspijpen in een zelf te kiezen tempo fiscaal af te schrijven. In de praktijk kiezen bedrijven ervoor om dit versneld te doen. Het gevolg daarvan is dat belastingbetalingen naar de toekomst worden geschoven. Wanneer bedrijven als gevolg van de maatregel meer gaan investeren en daardoor meer gas gaan produceren, kunnen de baten voor de overheid per saldo toch positief worden. Uit het onderzoek blijkt dat herintroductie van de WACP het aantal investeringsprojecten niet zal verhogen.

67. Naar een schokbestendig pensioenstelsel: Verkenning van enkele beleidsopties op pensioengebied

Ed Westerhout, Martijn van de Ven, Casper van Ewijk en Nick Draper, oktober 2004
Meer informatie:
m.e.a.j.van.de.ven@cpb.nl

Zie artikel op pagina 8.

68. Economische gevolgen van korvettenaanschaf: Een welvaartseconomische analyse

Bert Minne, oktober 2004
Meer informatie:
b.minne@cpb.nl

Het nu kopen van in Nederland gebouwde korvetten levert economisch minder voordeel op dan uitstel van het besluit over mogelijke aanschaf van marineschepen tot 2015. Het grotere voordeel van uitstel moet de politiek afwegen tegen een eventueel lagere gevechtskracht tussen 2006 en 2015 en het mogelijke verlies aan nationale identiteit als Nederland zich dan niet meer trots kan presenteren met een vloot van eigen ontwerp en fabriek. Wil Nederland de marinescheepsbouw in stand houden, dan zal dit waarschijnlijk telkens opnieuw overheidssteun vergen.

69. The free movement of services within the EU

Henk Kox, Arjan Lejour en Raymond Montizaan,
oktober 2004
Meer informatie:
h.l.m.kox@cpb.nl

Omdat de interne markt voor diensten in de EU niet goed lijkt te functioneren, heeft de Europese Commissie in maart 2004 in een kaderrichtlijn een reeks maatregelen voorgesteld die de negatieve invloed van binnen-

landse marktregulering op de intra-Europese handel en investeringen kunnen terugdringen. CPB-onderzoek toont aan dat de bilaterale handel in commerciële diensten en de buitenlandse directe investeringen in diensten beide met 15 tot 35 procent kunnen toenemen als gevolg van nieuwe Europese voorstellen om handelsbarrières te verminderen en/of te elimineren.

70. Een Open Bestel in het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs

Kok Burger, Alex Hoen, Richard Venniker, Dinand Webbink, november 2004
Meer informatie:
h.d.webbink@cpb.nl

Een open bestel is een stelsel waarin voor alle aanbieders van onderwijs gelijke voorwaarden gelden voor toetreding tot en het opereren op de gereguleerde markt. In dit document concludeert het CPB dat het, alvorens een open bestel in te voeren, verstandig is om meer kennis te verwerven door de uitvoering van goed ontworpen experimenten met het verruimen van mogelijkheden voor nieuw aanbod. Daarnaast lijkt het verstandig om nieuw voorgenomen fusies in het onderwijs te toetsen op mededingingseffecten.

71. Arbeidsaanbod in de lange-termijnscenario's voor Nederland

Hans Roodenburg en Daniël van Vuuren, november 2004
Meer informatie:
h.j.roodenburg@cpb.nl

Deze publicatie bevat een overzicht op hoofdlijnen van de ontwikkeling van het arbeidsaanbod in de vier lange-termijnscenario's voor Nederland. Dit is een achtergrondstudie bij *Vier vergezichten op Nederland*.

72. Vier toekomstscenario's voor overheid en zorg

Frits Bos, Rudy Douven en Esther Mot
Meer informatie: f.bos@cpb.nl

CPB Discussion Papers

39. Risk adjustment in the Netherlands: An analysis of insurers' health care expenditures

Rudy Douven, oktober 2004
Meer informatie:
r.c.m.h.douven@cpb.nl

Sinds 1991 is in Nederland sprake van risicoverevening voor ziekenfondsen. Dit houdt in dat verzekeraars met relatief veel hoge risico's financieel gecompenseerd worden. Risicoverevening verkleint de prikkels voor verzekeraars om minder aantrekkelijke verzekerden te werven. Uit dit CPB-onderzoek blijkt dat het systeem van risicoverevening op de ziekenfondsmarkt de afgelopen jaren sterk is verbeterd, doordat bij de risicoverevening met steeds meer verschillende kenmerken van verzekerden rekening werd gehouden.

40. Is the American Model Miss World? Choosing between the Anglo-Saxon model and a European-style alternative

Henri L.F. de Groot, Richard Nahuis and Paul J.G. Tang, oktober 2004
Meer informatie:
r.nahuis@cpb.nl

Het inkomen van de gemiddelde Amerikaan ligt zo'n 30% hoger dan dat van de gemiddelde inwoner van de Europese Unie, vooral door een groot verschil in het aantal gewerkte uren. In termen van productiviteit per gewerkt uur scoort een aantal EU-landen beter dan de VS. Ook de werkge-

legenheid in personen is in enkele EU-landen, zoals Nederland en Denemarken, vergelijkbaar met die in de VS, bij een veel gelijkmatigere inkomensverdeling. Vergelijking van landenprestaties toont aan dat uitgaven aan actief arbeidsmarktbeleid (zoals ondersteuning bij sollicitatie, gesubsidieerde banen, herscholing, etc.) zowel de werkgelegenheid als de inkomensgelijkheid hebben bevorderd.

41. Refinement of the partial adjustment model using continuous-time econometrics

Arie ten Cate, november 2004
Meer informatie:
a.ten.cate@cpb.nl

CPB Memoranda

94. The Elmar model: output and capacity in imperfectly competitive electricity markets

Arie ten Cate en Mark Lijesen, september 2004

95. Veel gestelde vragen over olie en de wereldeconomie

Douwe Kingma en Wim Suyker, september 2004

96. Banenloos herstel in de Verenigde Staten

Wink Joosten, september 2004

97. Raming bijstandsvolume in de MEV 2005

Hans Stegeman, september 2004

98. Werkgelegenheidsbarometer

Henk Kranendonk, september 2004

99. Samenvatting CPB-bijdrage voor de Hoorzitting van de Commissie Financiën van de Tweede Kamer over VUT, prepensioen en levensloop

Henk Don en Casper van Ewijk, oktober 2004

100. Towards efficient unemployment insurance in the Netherlands

Ruud de Mooij, oktober 2004

101. Prepensioen en arbeidsparticipatie ouderen

Rob Euwals, Daniël van Vuuren en Ronald Wolthoff, november 2004

Colofon

CPB Nieuwsbrief is een uitgave van het
Centraal Planbureau
Postbus 80510
2508 GM Den Haag
T 070 – 3383380
F 070 – 3383350
I www.cpb.nl

Redactie:

Taco van Hoek, hoofdredacteur
Erik Canton
Kees Folmer
Pierre Koning
Dick Morks
Wim Suyker
Jacqueline Timmerhuis
Johan Verbruggen

Drukker: Koninklijke De Swart

Ontwerp: Maarten Balyon grafische vormgeving bv

CPB Nieuwsbrief is ook beschikbaar op www.cpb.nl
Teksten mogen zonder voorafgaande toestemming worden overgenomen, onder vermelding van het CPB als bron.

Vraagtekens bij tekort aan bèta's

In het Nederlands beleid bestaat zorg over de tekorten aan bèta's. Werkgevers geven al lange tijd te kennen problemen te hebben bij het vinden van technisch personeel. Bovendien bestaat de vrees dat de tekorten het innovatiepotentieel en het concurrentievermogen van de Nederlandse economie zullen schaden. Eind vorige jaar verscheen het Deltaplan β -techniek met een actieplan voor het aanpakken van deze tekorten in de komende jaren. Wat is nu precies het probleem en hoe valt dit adequaat op te lossen?

Het CPB verricht momenteel onderzoek naar de tekorten aan bèta's. Het onderzoek start met de vraag waarom de overheid zou moeten ingrijpen bij een tekort aan mensen met een exacte opleiding; wat is het verschil met bijvoorbeeld een tekort aan economen?

De belangrijkste reden voor overheidsingrijpen in de arbeidsmarkt voor bèta's is hun rol in het innovatieproces. Mensen met technische kennis vormen de belangrijkste input voor R&D en dat is een belangrijke bron van innovatie. Onderzoek laat zien dat R&D aanzienlijke spillover-effecten heeft, waardoor de productiviteit in andere sectoren van de economie stijgt. Als de overheid erin slaagt om de R&D-activiteit in Nederland te laten toenemen, dan kan de welvaart daardoor stijgen. Dit legitimeert ingrijpen door de overheid. Dat wil echter nog zeggen dat het stimuleren van het volgen van een exacte opleiding dan het aangewezen instrument is.

Is er wel echt sprake van een tekort? In het lopende onderzoek proberen we een beeld te krijgen van de schaarste aan bèta's door te kijken naar ontwikkelingen op de arbeidsmarkt. Je zou mogen verwachten dat de markt reageert op verschillen tussen vraag en aanbod. Bij schaarste zullen de lonen stijgen en wordt het volgen van een exacte opleiding aantrekkelijker. Niet alleen hoge lonen, maar ook lage werkloosheid, hoge arbeidsparticipatie en grote aantallen vacatures kunnen een indicatie zijn voor schaarste. De analyses die tot dusver zijn uitgevoerd, wijzen echter niet op een tekort aan bèta's. Geen van de indicatoren onderbouwt het bestaan van schaarste. Vergelijken met economen zijn bèta's de afgelopen vijftien jaar gemiddeld zelfs zo'n 10 procent minder gaan verdienen, terwijl het aanbod van economen veel sterker is toegenomen dan dat van bèta's.

In het huidige beleid wordt onder meer gemikt op het stimuleren van het aanbod van bèta's door het bevorderen van deelname aan exacte opleidingen. De verwachting is dat een groter aanbod zal leiden tot meer R&D-activiteit. In de huidige situatie zouden de tekorten

aan bèta's een dergelijke uitbreiding verhinderen. Is dit een effectieve aanpak voor het bevorderen van R&D in Nederland?

Voor de beantwoording van die vraag kijkt het onderzoek naar de doorstroom van bèta's naar R&D. Daaruit komt naar voren dat ongeveer één op de drie bèta's in R&D gaat werken. Ook de effectiviteit van het inzetten van financiële prikkels voor het beïnvloeden van de opleidingskeuze is onderwerp van studie. Onderzoek laat in het algemeen zien dat deze prikkels weinig invloed hebben; de ingezette middelen gaan vooral naar degenen die toch al van plan waren om die opleiding te gaan volgen.

Deze analyses roepen vragen op over de effectiviteit van de instroom van bètastudenten om de R&D-activiteit te vergroten: de arbeidsmarkt voor bèta's lijkt niet krap te zijn, twee van de drie bèta's gaan niet in R&D werken en het is moeilijk om de opleidingskeuze te beïnvloeden.

Het onderzoek besteedt ook aandacht aan alternatieven. Zo bestaat de mogelijkheid om technisch personeel aan te trekken uit het buitenland. De Nederlandse multinationals blijken dat de laatste jaren steeds meer te doen. Ter vergelijking: ook bedrijven in de Verenigde Staten maken veel gebruik van buitenlandse technici. Een ander alternatief is het stimuleren van bedrijven om R&D te doen. Op dit moment worden daar verschillende instrumenten voor gebruikt. Het belangrijkste beleidsinstrument is de WBSO (Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk). Ook de effectiviteit hiervan kent gebreken, maar dit instrument grijpt beter aan bij de aard van het probleem dan het stimuleren van het aanbod van bèta's.

*Het CPB-onderzoek **Shortages of science and engineering students in the Netherlands** verschijnt begin 2005. □*

